

מת מצוה קונה מקומו

א. הקדמה

[1] משנה עירובין (יז.): "ארבעה דברים פטרו במחנה וכו'." גמ' שם "ת"ר וכו' ר' יהודא בן תימא אומר אף חונין בכל מקום, ובמקום שנהרגו שם נקברין."

שם בגמ' על דין של ר' יהודא בן תימא:

פשיטא, מת מצוה הוא, ומת מצוה קונה מקומו? לא צריכא אף על גב דאית לי' קוברין, דתניא איזהו מת מצוה כל שאין לו קוברין; קורא ואחרים עונין אותו, אין זה מת מצוה. ומת מצוה קנה מקומו? והתניא המוציא מת מוטל בסרטיא מפניהו לימין אסרטיא או לשמאל אסרטיא. שדה בור ושדה ניר, מפניהו לשדה בור וכו' מפניהו לכל רוח שירצה. אמר רב ביבי הכא במת מוטל על המיצר עסקינן, מתוך שניתנה רשות לפנותו מן המיצר, מפניהו לכל רוח שירצה.

וכן בב"ק (פא:),¹ בתוך י' תנאים שהתנה יהושע בן נון כשהנחיל את ארץ ישראל לבניי, מובא קושיית הגמ' על מת מצוה קנה מקומו "ורמינהי המוציא מת מוטל באיסרטיא מפנהו לימין אסרטיא או לשמאל אסרטיא. שדה בור ושדה ניר, מפנהו לשדה בור וכו' מפנהו למקום שירצה. אמר רב ביבי במוטל על המיצר, מתוך שניתן לפנותו, מפנהו לכל מקום שירצה."

מובא כאן בעירובין ב' הלכות: א) שאם אדם מוציא מת מצוה קוברו במקום שמוצאו אף שזה שדה של מישהו – והוא מי' תנאים שהתנה יהושע.

¹ לשון הגמ' שם קצר יותר מבעירובין. ולהלן נביא משו"ת חלקת יעקב שאולי יש לדייק משינויי הלשון.

(ב) ובשעת מלחמה, אף שאינו מת מצוה, דינו כדין מת מצוה להקבר במקומו – והיא תקנה מאוחרת מיהושע.²

ויש לע' בכמה דברים: (א) מה היתה תקנת יהושע – חיוב או היתר לקבור במקומו? (ב) מה קושיית הש"ס על תקנת יהושע ממת מוטל באיסרטיא – שלא היתה תקנה מעולם / שיש להבין תקנת יהושע באופן אחר ממה שחשבנו? (ג) האם יש חשיבות בשינויי הלשון בין הגמ' ערובין וב"ק?

[2] סתירות ושינויים בלשון רש"י בין ב' הסוגיות:

פרש"י ב"ק (פא):	פרש"י עירובין (יז-יז):
רש"י ד"ה איסרטיא: רה"ר ט"ז אמה.	ד"ה באיסרטיא: דרך כבושה.
ד"ה מפנהו: אלמא לא קנה מקומו דאי קנה מקומו מצי בעל השדה של ימין ושל שמאל לעכוברי'.	ד"ה מפניהו: ואי סלקא דעתך קנה מקומו היכי מצי למשקלי' מהתם.
ד"ה על המיצר: מוטל ברוחב הדרך ועוברין ומאהילין עליו עושי טהרות ומטמאות.	ד"ה במת מוטל על המיצר: שמושכב ברוחב הדרך ממיצר למיצר מתוך שניתן רשות לפנותו מפני כהנים ועושי טהרות שלא יאהילו עליו מפניהו לכל רוח שירצה.

מבואר שרש"י בב"ק פ' קושיית הש"ס דאם מת מצוה קנה מקומו, יכול בעלי השדות שמסביב למת הנמצא בסרטיא לעכב על המוצאו

² עד שניתן להקשות עליה כמו שעשה בערובין "פשיטא מת מצוה הוא (פרש"י אחד מי' נתאין שהתנה יהושע הוא)". מבואר שהבין רש"י שהגמ' מקשה שזה תקנה מאוחרת ושהוא שלא לצורך כיון שכבר תיקן יהושע דמת מצוה קונה מקומו, ועל זה מתרץ הש"ס שיש אופן של הרוגי מלחמה שאינם מת מצוה, ואינם נכללים בתקנת יהושע. ואפשר לדחות ברוחק דלעולם שניהם מיהושע בן נון ור"ל שקשה, מה צורך ליהושע לתקן על הרוגי מלחמה כיון שכבר תיקן מת מצוה קונה מקומו. ודוחק מפני שיש להקשות לפי"ז, אם שניהם מזמן יהושע בן נון, ליחשב בתוך קושיות הגמ' ב"ק (פא): "ותו ליכא, והא איכא..." אם לא נימא שהוא חלק מתקנת יהושע בן נון אע"פ שאינו מת מצוה ממש.

מלקברו בשדותיהם (וצריך להבין מה בדיוק הקושיא, ונבאר את זה אי"ה לקמן).

עוד מבואר, שפ' סרטיא רה"ר ט"ז אמה ככל רשות הרבים לגבי שבת (הנלמד מדגלי מדבר דבעינן ט"ז אמה, ע' שבת צט.).

אבל בעירובין פ' שמקשה הגמ' "כפשוטו" איך יכולים לסלק את המת ממקום שנמצא שהרי אסור להזיזו ממקומו? ולא פ' סרטיא שהוא רה"ר והוא ט"ז אמה אלא סתם "דרך כבושה".

ולא פ' סרטיא ט"ז אמה.³ וזה נוגע לשינוי לשונו בין ת' הגמ' בב"ק לעירובין. בעירובין, דלא איירי בט"ז אמה, פרש"י ש"מוטל על המיצר"

³ וכן בשבת (ו. רש"י ד"ה סרטיא) פ' "מסילה שהולכין בה מעיר לעיר." ובעירובין (ו. ד"ה סרטיא ופלטאי) פ' "שתיהן רה"ר כדאמרין ביציאות השבת איזהו רה"ר סרטיא ופלטאי סרטיא דרך הילוך בני אדם פלטאי רחוב לשווקים וכו'." ולא הזכיר כלל שצריכים ט"ז אמה, אבל לקמן באותה ברייתא ב(ו.) בשבת, כשמפרש "מבואות המפולשין", פ' שהם "מבואות של עיר רחבים י"ו אמה." וכן בעירובין (ו.) בתחילת סוגיא דכיצד מערבין רה"ר, פ' שרה"ר "משמע רחב שש עשרה אמה ועיר שמצויין בה ששים ריבוא ואין בה חומה שהי' רה"ר שלה מכוון משער לשער שיהא מפולש דומה לדגלי מדבר", וכן בעירובין (ו: ד"ה ירושלים), שיש לרה"ר שלה (ירושלים) שש עשרה אמה. ויש לע' ברש"י (עירובין ב. ד"ה מבוי שהוא גבוה) אם כוונתו דגם סרטיא בעיא ט"ז אמה כדגלי מדבר או לא (וגם ברש"י בב"ק פא: הנ"ל פ' להדיא שסרטיא נמי איכא ט"ז אמה). וצל"ע.

ואולי ס"ל (בפירושו לעירובין) דגבי סרטיא, לא בעינן ט"ז אמה, ורק ברחובות עיר בעינן כן – כעין הראשונים דס"ל דלא בעינן ט"ז אמה בפלטאי.

ובגדר אפשר אציע לפי"ז עוד הבנה בשינויים שברש"י. אולי הסבר ב' הפירושים בב' הסוגיות תלוי במח' אם סרטיא בעי ט"ז אמה או לא. דאם לא בעינן ט"ז אמה, אז יתכן לפרש ק' המקשן ותירוץ התרצן באופן אוקימתא. דהיינו, המקשן לא הבין שמת מוטל לכל רוחב הדרך, וחשב שיכולים לקוברו בסרטיא, ונסמוך על שיצינו את הקבר – שיכולים כהנים ועושי טהרות לעבור דאין מעכב כל הדרך, ואמאי אין לקוברו שם, ות' התרצן, דאיירי במוטל לכל רוחב הדרך, וא"כ הוה קבר המזיק לרבים ושרי לפנותו (ונחלק בין מעכב כל הדרך ומעכב מקצת הדרך). משא"כ בב"ק, כתב רש"י לפי ההבנה דגם סרטיא בעי ט"ז אמה ככל רשות הרבים, וא"כ, א"א לתרץ שמעכב כל הדרך וע"כ הקושיא היתה אחרת, ולא סתם שלא הבין המקשן דאיירי במעכב כל הדרך, דאה"נ, אין מעכב כל הדרך – ולכן פרש"י את הקושיא מצד בעלי השדות, שיכולים לעכב ונצטרך לפרש גם ישוב התרצן באופן אחר. וצל"ע.

הוא ממיצר למיצר – משמע שמושכב לרוחב כל הדרך ומעכב לעבור בטהרה לגמרי. ואי הוה רה"ר ט"ז אמה כמו שפ' בבב"ק, א"א לפרש שמעכב כל הדרך, אף שמוטל ברוחב הדרך. וכי בעוג מלך הבשן מיירי? מקומו של אדם רק ד' אמות! רק יכול רש"י בב"ק לפרש שמושכב ברוחב הדרך (אבל השמיט ממיצר למיצר) כיון שפ' סרטיא ט"ז אמה.⁴

ומצאתי בשדה צופים (עירובין וב"ק) בשם שו"ת חלקת יעקב הסבר אמאי פרש"י את קושיית הגמ' עירובין באופן אחר מבב"ק, דשינוי לשון הגמ' בין שני הגמ' דחק לו לרש"י. בעירובין לשון רב ביבי הוא "במת מוטל על המיצר עסקינן" – משמע שמחדש התרצן דאיירי בציוור זה, ולא ידע המקשן דאיירי בכה"ג, משא"כ בב"ק הלשון "במוטל על המיצר, מתוך שניתן וכו'" משמע לרש"י דגם המקשן שפיר ידע דהמת מעכב הדרך ואעפ"כ הקשה שאין לקוברו בשדות שמסביב, והתרצן רק מחדש הסברא של "מתוך שניתן וכו'". לכן בעירובין פרש"י שהמקשן ס"ד שאסור לפנותו משם, ובב"ק פ' הקושיא מצד שבעלי השדות יכולים לעכב, אבל שפיר סליק אדעת' שניתן לפנותו משם.⁵

ואף שדיוק הלשון שבגמ' יתכן, לכאורה אין לפרש דברי רש"י כן. דבעירובין בד"ה במת מוטל על המיצר, לא כתב תיבת "עסקינן" כדיבור המתחיל (משמע דלא גרס ל'), שממנו דייק החלקת יעקב לחלק בס"ד של המקשן בשני הסוגיות.

ב. חקירה בגדר תקנת יהושע – חובה או רשות לקבור במקומו? למה תיקן יהושע שמת מצוה קונה מקומו?

[1] בראשונים ואחרונים, מבואר בפשטות ב' הבנות לתקנת יהושע לקבור מת מצוה במקומו:

(א) **שמותר** לקבור מת מצוה במקום שנהרג אף שזה בשדה של אחר (אין בעל השדה יכול לעכב). תיקן כן משום שחשש יהושע שאם לא נתקן

⁴ ויש לע' לפי דבריו בב"ק איך נופל לשון "מוטל על המיצר" על מושכב לרוחב הדרך (אבל לא ממיצר למיצר)?

⁵ ובזה מתורץ קושיית רע"א שם על רש"י, אמאי לא פ' "כפשוטו".

כך ויהי' מוכרח המוצאו להוליכו לבית הקברות ואין לו סיוע מאחרים, יבא לשהות או יתשל מלקברו לגמרי,⁶ ובין כך ובין כך יהי' בזיון למת.

(ב) **שחייב** לקבור המת במקום שמוצאו ואסור אפי' להוליכו לבית הקברות (שמא ישתדל להביאו לבית הקברות, ולבסוף ילאה וישתהה בדרך ויבא המת לידי בזיון א"נ משום קטטות עם השכנים שרוצים שלא יקברו בשדותם – מאחר שמותר לקברו במקום אחר – א"נ משום זכות המת להקבר במקום שנהרג שזהו כבודו).⁷

[2] מקורות שמשמעותם לכאן או לכאן:

משמע שחובה במקומו:

(1) רש"י עירובין (יז): ד"ה מפניהו: ואי סלקא דעתך קנה מקומו היכי מצי למשקלי' מהתם. עכ"ל. למד רש"י דקושיית ש"ס דלפי הברייתא משמע שמותר להביא המת למקום אחר, וזה סותר התנאי דמת מצוה קנה מקומו (דחייב לקוברו שם).

(2) רמב"ם: פשוט פשט בלשון הרמב"ם בכמה מקומות משמע שחייב לקוברו במקומו: נו"מ ה:ג: "שמת מצוה קונה מקומו ונקבר במקום שימצא בו." רוצח ושמירת נפש ט:ב: "קוברין את הנהרג במקומו." שם הל' ט: "וקוברים אותו במקומו. וכן כל מת מצוה מוליכין גופו אצל ראשו ונקבר במקומו." מלכים: ו:יב: "ומי שנהרג במלחמה במקום שיפול שם יקבר, קונה מקומו כמת מצוה." טומאת מת:ח:ז: "מצאו חוץ לתחום, אפי' בתוך שדה כרכום, קנה מקומו ויקבר במקום שנמצא."

(3) תוס' כתובות (יז): ד"ה מבטלין (דעה קמייתא): אמר הגמ' שמבטלין תלמוד תורה להוצאת המת. הקשו תוס' שממעשה שמצא ר"ע מת מצוה והביאו לבית הקברות ולא קברו במקומו והוכיחו אותו רבותיו שהי' כאילו שפך דם נקי על כל פסיעה ופסיעה – משמע שאסור לבטל מתורה בשביל הוצאת המת? ות' על זה, בתירוץ קמא, דחייב מיתה משום שעבר על תקנת חז"ל שמת מצוה קונה מקומו, וכל העובר על דברי חכמים

⁶ ולשון ר"י מלוניל: "דאם נטרחנו, ממנע מלקברו ויהא מוטל בבזיון."

⁷ שתי סברות הראשונות נמצאו בחזו"א שנביא לקמן. כמדומני שראיתי סברה האחרונה בא' מהאחרונים.

חייב מיתה. מבואר להדיא שלמד תוס' שהתקנה היתה לקוברו דוקא במקומו. וכ"כ תוס' מגילה (כט. ד"ה מבטלין).⁸

(4) טור יו"ד שס"ד:ג: איירי בפינוי קבר שנמצא, וז"ל "ואם הוא מת מצוה, שמצאו אדם שם וקברו אפי' שלא מדעת בעל השדה, אסור לפנותו, שמת מצוה קונה מקומו, וכל המוצאו צריך לקברו במקום שמוצאו."

(5) ח' רע"א ב"ק (פא:): ד"ה ברש"י ד"ה מפנהו: הקשה על רש"י בב"ק (שלמד שקושיית הגמ' מהא דאם מת מצוה קונה מקומו, הלא יכולים בעלי השדות שמסביב לאיסרטיא לעכב עליו מלקוברו במקומו). תמה רע"א, אמאי לא למד כפשוטו, דקושיית הגמ' דאם מת מצוה קונה מקומו, הלא חייב לקוברו במקומו ואיך מזיזו משם (וכמ"ש רש"י באמת בעירובין).¹⁰

(6) חכמת אדם ס' קנ"ח:טו: "מת מצוה שמצא אדם בשדה וקברו שם אפי' שלא מדעת בעל השדה אסור לפנותו דמת מצוה קונה מקומו וכל המוצאו צריך לקברו במקום שמוצאו ואין צריך להוליכו לקברות. (ש"ך סק"י. והלשון אינו מדוקדק שהרי אסור להוליכו לקברות)..."

(7) כתב החזו"א¹¹ שמשמעות לשון הגמ' "קונה מקומו" שמקומו דוקא.

משמע שרשות לקוברו במקומו אבל הרשות ביד המוצאו להוליכו לבית הקברות אם ירצה (או מקום אחר שאינו מזיק לשום אדם):¹²

(1) רש"י ב"ק (פא:): ד"ה מפנהו: אלמא לא קנה מקומו דאי קנה מקומו מצי בעל השדה של ימין ושל שמאל לעכו"ב.¹³

⁸ וע"ש במהרי"ץ חיות מה שהק' לפי זה מהא דנביא מבית אל הביא את גוף עידו הנביא לבית הקברות (מלאכים א פי"ג), הלא מתקנת יהושע הוא דאין להזיזו ממקומו? (מקשה לפי דעת התוס' שהתקנה היא שאסור להזיזו).

⁹ ומובא בפסקי תוס' בכתובות רק דעה שאוסרת להוליך המת למקום אחר.

¹⁰ ע"ע מהרש"א מהד"ב (פא:): ד"ה רש"י, שג"כ הק' כן, ע"ש מה שת'. אולם מסכים שמשמעות הפוסקים שאסור להוליכו למקום אחר.

¹¹ חו"מ ס' יח סקי"ד

¹² ע' רש"א מהדו"ב הנ"ל, אולי זה כוונתו.

¹³ מודלא ביאר קושיית הגמ' כפשוטו, דבאמת אין איסור להוליכו ממקומו (כן הבין התו"ח בעירובין יז:; ומהדו"ב הנ"ל אם הבנתי אותו על נכון).

(2) תוס' כתובות (יז:) ד"ה מבטלין (דעה הב' בשם ר' יהודא מקורביל): ש' קושייתו אמאי הוכיחו רבותיו של ר"ע את ר"ע על שהוליך מת מצוה לבית הקברות משום שלא הי' לו לבטל משימוש תלמידי חכמים מפני תוספת כבוד למת, כיון שיכול לקבורו במקומו (משמע דס"ל דלא כדעה קמייתא שבתוס' שם, ואין איסור בדרך כלל להוליכו לבית הקברות).¹⁴

(3) שטמ"ק כתובות (יז:) ד"ה מבטלין ת"ת (בשם שיטה ישנה): לא הביין מה איסור יש בהזיזו מת מצוה ממקומו¹⁵ כדי לקבורו בבית הקברות.¹⁶

(4) ר"י מלוניל ב"ק (פ"ז דף כט:, עמ' יז:) ד"ה ומת מצוה: "שלא היו לו קוברין בשעה שמת,¹⁷ ומצאוהו בשדה מת מוטל בחמה,¹⁸ קנה אותו מקום שנפל בעת מותו¹⁹ ורשאי המוצאו לקבורו שם, ואין בעל השדה רשאי לעכב עליו לומר לו הביאהו על כתפך או על בהמתך וקברו לאחד מקברי בני הכפרים או העירות הסמוכות שם, דאם נטרחנו ממנע מלקבורו ויהא מוטל בבזיון וכו'".

(5) מאירי ב"ק (פא:) "העשירי הוא שמת מצוה קנה לו מקומו שנזדמן לו לשם בעת מותו²⁰ ורשאי המוצאו לקבורו שם ואין בעל השדה רשאי לעכב".

¹⁴ כן ביאר הגרי"ש אלישיב בספר הערות (וע' הפלאה).

¹⁵ וכ"כ הגרי"ש אלישיב בהערות כתובות (יז:) ד"ה תוד"ה מבטלין.

¹⁶ וע' שו"ת מגן שאול (ר' שאול קצינעלענבויען, הוצ' מכון ירושלים) סוף ס' סח, שטען שאינו ברור דלרש"י (ב"ק), ר"י מקורביל (בתוס' כתובות יז.), ושטמ"ק דס"ל דאין חייב לקבורו במקומו. דאפשר שרש"י בב"ק כתב עוד קושיא לרווחא דמילתא או חדא מינייהו נקט. ור"י מקורביל לא פליג בהדיא על הדין דאסור להזיזו ממקומו (ושגם לא מובא דעתו בהפוסקים כלל להתיר), והשטמ"ק חזר לבסוף שכתב שמשמעות מס' שמחות דאסור להזיז מת מצוה ממקומו. ע"ש.

¹⁷ האם משמע שאם היו לו והלכו להם, לא קנה מקומו?

¹⁸ ואם לא הי' בחמה? אולי לא קנה מקומו, דאין מסריח כ"כ במהרה, ויכול לבקש עזרה או יכול להוליכו בעצמו.

¹⁹ ע' רש"י ב"ק (פא.) ד"ה מקומו: מקום שנפל שם בעת מותו קנאו לקבורה ואין בעל השדה מעכב עליו. עכ"ל. משמע שחל הדין בעת מיתתו (האם יש ג"מ אם מת במקום אחד, ונגרר למקום אחר לאחר מותו שקנה דוקא מקום שמת שם וצריך להביאו לשם או שיש לומר שתקנו שיכול לקבורו בכל מקום שירצה כפשטות של לשון הגמ'?)

²⁰ וכנ"ל, שחל דין זה בעת מותו.

6) תו"ח עירובין (יז): ד"ה והתניא: מדהק' על רש"י שם שפ' קושיית הגמ' כפשוטו שאסור להזיזו, וכתב שתקנת מת מצוה קונה מקומו היינו שאין בעל הקרקע יכול למחות בו מלקברו שם, אבל כשהמוצא רוצה לעשות טובה למת להוליכו משם לקברות ישראל, פשיטא דשפיר דמי.

ג. דברי החזו"א והתו"ח בבאור שקלא וטריא של סוגיין

[1] הקשה הש"ס שאם מת מצוה קונה מקומו אז יש הלכה בברייתא זו של מת מוטל בסרטיא שמפנין לימין או שמאל וכו' שנראה כסתירה למת מצוה קנה מקומו. ות' רב ביבי דאיירי במוטל על המיצר, מתוך שניתן לפנותו, מפנהו לכל מקום שירצה. מה קושיית המקשן וס"ד שלו, ומה ת' לו רב ביבי?

לפי המקשן, אם הי' מת מצוה קונה מקומו, מה ה"א שיש למוצאו לעשות?

לכאורה יש רק ב' אפשרויות: (1) לקוברו בסרטיא או (2) להביאו לבית הקברות (או למקום שאינו מזיק לשום אדם). ונדון גם לפי החקירה הנ"ל אם מת מצוה קונה מקומו חיוב או היתר לקוברו במקומו. וגם עלינו להתחשב עם הערות דלהלן:

(1) איתא בשהדרין (מז): דקבר המזיק את הרבים (שקבור במקום הילוך רבים ומטמאין באהלו), מותר לפנותו (ניתן רשות לפנותו מפני נזקו של רבים), האם יתכן שס"ד של מקשן שיש לקוברו בסרטיא במקום הילוך רבים (אם מת מצוה קנה מקומו)?

אם א) תקנת יהושע היתה שיש לקוברו דוקא במקומו, ואסור להוליכו למקום אחר, ב) ונימא שס"ד של מקשן דאם קנה מקומו שיש לקוברו בבית הקברות.

(2) הלא התקנה היא לקוברו דוקא במקומו, איך ס"ד שעליו להוליכו לבית הקברות?

(3) מאי מקשה מברייתא על מת מצוה קונה מקומו, הלא גם אם אין קונה מקומו אינו מובן דין הברייתא, דמי נתן לו רשות לקוברו בשדות אחרים אם לא מתקנת יהושע? וכן צריכים להסביר סדר הקדימה (בור, ניר, וכו') וההיתר להוליכו "למקום שירצה" בשתי השדות שויין. ואם זה מכח

הבנה אחרת בתקנת יהושע, מנ"ל להמקשן להקשות שש"ס ס"ל כאידך הבנה דחייב דוקא במקומו?

אם נעיין היטב, נראה שקושיות אלו מתורצים מדברי החזו"א והתרו"ח. ויש לציין שדברי החזו"א בסקי"ד אמורים לפי שיטת הראשונים דתקנת יהושע היא שאסור לקבורו במקום אחר ודברי התרו"ח אמורים לפי השיטה שתקנת יהושע רק היתר לקבור במקומו (שאינן בעל השדה יכול לעכב).

[2] כתב החזו"א²¹: האי תקנת יהושע אפשר לפרשה בב' אופנים, א', אפשר שאינן קפידא שיהא נקבר במקום שנמצא דוקא, אלא אחרי שהוא נמצא במקום שאינן להמוצאו מסייעים בקבורתו, ואם לא נפקיר את השדות הקרובות לקבורתו לפעמים ישאר מוטל בבזיונו שיכבד על המוצאו להוליכו לבית הקברות, הפקירו את כל השדות לקבורתו, ורשות ביד מוצאו לקבורו בכל מקום שירצה, ולפ"ז ניחא הא דתניא מצאו בסרטיא מפנהו שאינן לקבורו להכשיל את הרבים, וממילא קוברו בשדה אף שאינן זה מקומו ממש, ב', אבל אפשר לפרש דתיקן שלא יקברנו במקום אחר אלא דוקא במקום הנמצא, שאם יהא רשאי לקבורו במקום אחר לפעמים ירצא המוצאו להוליכו לבית הקברות,²² ואחרי שאינן לו עוזרים עלול שילאה וישתהה בדרך, וכן יבואו השכנים לידי קטטות ולפיכך הטיל חובה שיהא נקבר במקומו ממש, ולשון "מ"מ קנה מקומו" משמע דמקומו חובה,²³ ולפ"ז הדין נותן שאם נמצא במקום שאינן אפשר לקבורו בטלה

²¹ חו"מ ס' יח סקי"ד.

²² וכנראה דפליג על הפלאה כתובות (יז). ד"ה תוס' ד"ה מבטלין (שלמד לפי צד זה, שצריך לקבורו במקומו או להוליכו לבית הקברות אבל מותר להביאו לבית הקברות).

²³ החזו"א מדייק מלשון הגמ' שמשמע כצד 2, ובזה מסביר שלכן ס"ל להמקשן שזה האופן שבו פועל תקנת יהושע ולכן הק' מברייתא דאם נמצא במקום שא"א לקבורו, הלא יש לומר שבטלה תקנת יהושע (כמ"ש החזו"א בסמוך), ומקשה הש"ס (לפי הבנתו בחזו"א מדהביא צד 1 כלל) שע"כ התנאי פועל כצד הראשון ולא השני. וא"כ, מבואר שלא מקשה ש"ס על תקנת יהושע שלא היו דברים מעולם ואינן ההלכה כן, רק מקשה על איך פועל בדיוק – נ"מ אם יכולים לקבורו בשדות אחרים אם נמצא במקום שאינן ראוי לקבורה. (ובזה מיושב התמיהה דאיך יתכן שה"א של ש"ס שלא תיקן יהושע כן כלל – דלכאורה דחוק). ועל זה ת' הש"ס דגם אם התקנה במקומו דוקא, מ"מ, אם נמצא במקום שאינן יכול להקבר לא בטלה התקנה אלא הפקירו שדות בעלים יחידים להציל הרבים וכו' (כמבואר בסמוך בדברי חזו"א).

תקנת יהושע, ואין למוצאו רשות לקוברו בשדה של אחרים, ולזה פריך "ורמינהו כו" ומשני דבאמת הקנוהו מקומו ממש ואין לו רשות לקוברו במקום אחר, אבל בכלל תקנתם שאם אין מקום הנמצא ראוי לקבורה מקום הסמוך לו הראוי לקבורה מקרי מקומו ואינו רשאי להוליכו למקום אחר, והיינו דקאמר²⁴ "מתוך שניתן לפנותו" ואי אפשר להקנות לו מקום זה הפקירו חכמים שדות הקרובות והמוצא מפנהו למקום שירצה, אף שאין זה מקומו שנהרג עליו, ולשון "למקום שירצה"²⁵ היינו כלפי מקום זה שנהרג שהוא מוליכו למקום שרוצה, אבל על המוצאו למעט בהיזק השדה כדקתני שדה בור כו', ומבואר בטור סי' שס"ד דאפי' שדה זרע קרובה ובור רחוקה קוברין בשדה בור, וכ"ה במס' שמחות פ"ד, אבל בר"מ פ"ח מטו"מ ה"ז לא הזכיר דין קרובה נראה דלא גריס לה, ולפ"ז י"ל דכל דין שדה בור ושדה ניר בשוין בקורבתן אבל לעולם אין מרחיקין אותו ממקום הראוי לקוברו שאפשר להגיעו בראשונה.²⁶

ר"מ פ"ה מה' נ"מ ה"ג [ובלבד] שלא יהא מוטל על המצר ולא בתוך תחום המדינה אבל אם נמצא על המצר [מסלקו לצדדין] או שהיה תוך התחום כן נראה להגיה, וכדאיתא בגמ' ובר"מ פ"ח מטו"מ ה"ז, ומציאותו על המצר אינו מסלקו מדין קנה מקומו לדין מוליכו לבית הקברות. עכ"ל.

²⁴ אולי חלק מכוונת החזו"א בזה: דיכולים להסביר קושיית המקשן באופן אחר, דס"ל דבאמת יש לקבור המת במקומו (כפשוטו) ברה"ר וה"א שאין המת מעכב הדרך באופן שיש לחוש כ"כ לעושי טהרות, והתרצן חידש לו דאיירינן באופן שמוטל על המיצר ומעכב באופן רציני לעוברי דרכים (ואה"נ, אם לא הי' מושכב ככה, באמת קברין ברה"ר אלא דהכא אין לעשות כן). אלא דמוקשה לפי"ז (מלבד הקושי דאיך מחלקים בין רה"ר לרה"ר אם בכל אופן יכולים לעבור שם ולסמוך על ציון הקבר) אם חידש התרצן רק הציור, אז למה מוסיף "מתוך שנתן לפנותו וכו'" (ק' התו"ח מובא בסמוך) – אבל לפי דברי חזו"א ניחא, שמוסיף ככה מפני שר"ל שזה חלק מהתקנה, שמתוך שאין לקוברו במקומו. ואגב: לשון "מתוך שנתן לפנותו", משמע דבלאו הא דמוטל על המיצר, אסור להזיזו ממקומו (דהיינו כצד 2) לפחות למסקנא.

²⁵ דניחא לצד הראשון של החזו"א (דהפקירו שדות שמסביב), ועל זה מישב שלשון "מקום שירצה" = וא"צ דוקא במקום שנהרג.

²⁶ זהו פחות "מקום שירצה", דחייב לקוברו דוקא במקום הקרוב שראוי לקבורה, אבל זה קרוב יותר לסברא הראשונה של מת מצוה קונה מקומו דוקא, דלפי הבנת החזו"א ברמב"ם, אז יש מקום פרטי שצריך להוליכו לשם אף שצריך לפנותו מן הסרטיא.

למד החזו"א שפשוט (גם למקשן) דאין לקבור במקום שרבים עוברים שם (אולי מטעם הסוגיא דסנהדרין). ועל השאלה מה על המוצא מת מצוה לעשות (לפי הס"ד) אם קנה מקומו, הסביר החזו"א שעליו להביאו לבית הקברות. והלא התקנה של יהושע היתה לקוברו דוקא במקומו, ואיך יתכן שעליו להביאו לבית הקברות? ת' החזו"א שבכה"ג, ס"ד דבטלה תקנת יהושע. והא דלא מובן דין הברייתא גם אם מת מצוה אין קונה מקומו, ת' החזו"א שס"ד הבנה אחרת בתקנת יהושע (שהפקירו כל השדות שמסביב לקבורתו – צד א'). למה ס"ד שאין זו הבנת התקנה מעיקרא? משום לשון הגמ' "קנה מקומו" דמשמע יותר שמקומו דוקא.

[3] אולם, מצינו דרך אחרת להבנת השו"ט בתורת חיים:

כתב התורת חיים, וז"ל²⁷: לכך נראה דמדקא מפנהו לכל רוח שירצה ואין בעל השדה יכול למחות בו פריך וה"פ אי אמרת בשלמא מת מצוה לא קנה מקומו שפיר דאיכא למימר דתקנת חכמים²⁸ הוא שיהא יחיד נדחה מפני רבים כי היכי דתיקנו שתהא שדה בור נדחה מפני שדה זרע, וכן כולן, שלא רצו להטריח את המוצא שיוליכנו לבית הקברות, אלא אי אמרת מת מצוה קנה מקומו א"כ לא ניתנה רשות לבני סרטיא לפנותו משם²⁹ וא"כ אמאי מפנהו לכל רוח שירצה לימא ליה בעל השדה מאי אית ליה למת גבי דידי הא אית ליה מקום קבורה ופשיטא דכיון דאית ליה מקום קבורה לא תיקנו חכמים להזיק לשום אדם כדי שיהא מת נקבר בקבורה מעלייתא מהאי, והמוצא נמי פשיטא שאין לו רשות לעשות טובה למת בהזיקו של אחר. ומשני רב ביבי דבמת המוטל על המיצר עסקינן, דאז לא קנה שם מת מקומו ששוכב עליו, מה אית לך למימר יקברנו באסרטיא שלא במקום המיצר³⁰ יש לומר דכיון שניתנה רשות לפנותו מן המיצר ולא קנה מקומו א"כ אין לו למת שום מקום קבורה לא בסרטיא ולא בשדות הסמוכות לו

²⁷ עירובין (יז): ד"ה והתניא.

²⁸ ואינה מתקנת יהושע בין נון, ולהד"ם, דאין מת מצוה קונה מקומו.

²⁹ דהמקשן באמת סבר דאם קנה מקומו, על המוצא לקוברו בסרטיא.

³⁰ לשונו משמע שלא למד שמוטל על המיצר הוא אוריענטיישו"ן של המת אלא מקום מסוים על הרחוב שבו נקבר, אולי מלשון "צר" שהוא נאראווע"ר שם – אבל אין זה נכון לפ' רש"י, דלכוארה פ' מיצר לשון גבול ("מן המיצר אל המיצר" כמו בר מיצרא).

ותיקנו חכמים³¹ שמפנהו לכל רוח שירצה דיחיד נדחה מפני רבים כי היכי דתיקנו שתהא שדה בור נדחה משדה זרע שלא רצו חכמים להטריח את המוצא שיוליכנו לבית הקברות וכו'. עכ"ל.

הרי הבין שקושיית הש"ס על הא דלשון "קנה מקומו" משמע שחלק מתקנת יהושע (ואולי כולו) שהקנו לו מקום קבורה, וע"ז מקשה ש"ס, שאם יש לו מקום קבורה, יכולים בעלי השדות לעכב, ולא יהי' הדין של הברייתא ("מפנהו לכל רוח שירצה") נכון, משא"כ אם לא הקנו לו מקומו אז יש תקנה נפרדת מחז"ל ש"יחיד נדחה מפני רבים."

לפי דברי התו"ח:

(1) ק' הש"ס מסיפא דברייתא שכתב "מפנהו לכל רוח שירצה."

(2) גם המקשן ידע שפיר שיש תקנת חז"ל פה, רק "קנה מקומו" דהיינו הקרקע שתחת המת, חשב שאינו נכון, ובפשטות ס"ל דאין תקנה מיהושע בין נון על זה כלל – אלא תיקנו חז"ל "יחיד נדחה מפני רבים."

(3) "כי היכי דתיקנו שתהא שדה בור נדחה מפני שדה זרע וכו'" – מה ה"כי היכי"? – מאחר שלא היקנו לו מקומו אלא שיחיד נדחה וכו' וכהס"ד, רואים צד השווה בתקנה זו שהתכוונו למעט היזק (הן במספר האנשים שמזיק, הן בשיווי השדות).

(4) "מקום שירצה" לכאורה קאי על שניהם בורות וכו', ור"ל, לאיזה מהשדות שהן שוות שירצה – דאם אינן שוות אין לו בחירה אלא צריך למעט ההיזק.

(5) מבואר שמה שנתחדש בת' הגמ' שלא הבין המקשן מתחילה שתקנת יהושע לא בכל אופן נתקנה. למסקנא, בציוורים מסוימים, אה"נ אין תקנת יהושע, כמו מוטל על המיצר, שבאופן זה לא קנה מקומו, ולכן

³¹ שנתחדש שאיירי בציוור של מוטל על המיצר בסרטיא (ולא סתם מוטל בסרטיא), וכה"ג בטלה תקנת יהושע, וממילא הוצרכו חז"ל לתקן שיש רשות למוצאו לקוברו במקום הסמוך (דכיון שלא קנה מקומו ואין לו מקום קבורה כבר, אזלא טענת המקשן שאין לחז"ל לתקן לקוברו באופן שיוזק לאחר). ומאחר שבאנו לתת לו מקום קבורה שלא במקום המיצר, תקנו למעט ההיזק וקוברו באחת השדות (יחיד נדחה מפני רבים).

יש תקנת חז"ל נפרדת להקל על המוצאו לקברו בשדה ולא בסרטיא שלא במקום המיצר לימין או שמאל "דיחיד נדחה מפני רבים." (תירוצו מישב תוספת הלשון של "מתוך שניתן וכו'" שגרם לו לדחות דברי רש"י בעירובין, ע' לעיל בדבריו שלא ציטטתי.

(6) "אי אמרת מת מצוה קנה מקומו א"כ לא ניתנה רשות לבני סרטיא לפנותו משם" – אמאי לא? הלא קבר המזיק את הרבים מותר לפנותו כדמבואר בסנהדרין? וי"ל הני מילי שניתן לפנותו כשאין לו זכות באותו מקום והוא עדיין סרטיא שלהם אלא שנקבר שם, אבל אם קנה מקומו, אין זה תו סרטיא שלהם (אלא דקשה, אם יש חשש שיאהילו עליו ויזיק להם, קשה להבין אמאי יש לחלק בין נקבר בתוך שלו לנקבר בתוך שלהם – וכי יש לנו להניח שיטמא כל כהן. ואולי לא ידע המקשן שמירי באופן שמזיק להם – וזה גופא מה שהשיב לו רב ביבי – ואה"נ, בכה"ג לא קנה מת מצוה את מקומו ואין לקוברו שם.

ד. מה נחשב מקומו – נמצא ראשו במקום א' וגופו במקום אחר, מחותך, ונגרר/נשא גופו למקום אחר?

באופן שנמצא גוף המת שלם, אז פשוט איפה הוא "מקומו."³² אבל אם, ח"ו, ראשו נחתך ומונח במקום אחד וגופו נמצא במקום אחר, איפה נקרא מקומו לענין תנאי יהושע דמת מצוה קונה מקומו? אם נחתך, ר"ל, לאברים רבים, איפה מקומו? אם נגרר גופו לאחר מותו, מה קובע מקומו, מקום שבו נמצא עתה או מקומו בשעת מיתה?

במשנה במס' סוטה (מה:): איכא פלוגתא דתנאי: "נמצא ראשו במקום אחד וגופו במקום אחר, מוליכין הראש אצל הגוף דברי ר' אליעזר. ר' עקיבא אומר הגוף אצל הראש."

ובגמ' מבואר שנחלקו לענין מת מצוה קונה מקומו, מה נחשב מקומו. ובטעם פלוגתתם, באר הגמ' "מר סבר גופי' בדוכתי' נפיל רישא דנאדי ונפיל, ומר סבר רישא היכא דנפיל נפיל גופא הוא דרהיט אזיל."

³² ע' לשון הרמב"ם פה"מ סוטה ט: ג – שקונה מקומו הוא ד' אמות שבו נמצא.

ולפום ריהטא נראה כמח' במציאות מה קרא, איפה פסק האיש לנוד אחרון, אם בראש או בגוף. וממקום תנועתו האחרון, קובעים שזה מקומו לקבורת מת מצוה. וכתבו רב צבי הירש קאלישער (הגהות למשניות שם) והתפארת ישראל (שם), שנח' התנאים לשיטתם בסמוך לענין מדידה מהחלל לעיר הקרובה לצורך הבאת עגלה ערופה.³³ דר"א סבר שמוודיין מטיבורו (שגופו עיקר מקום חיותו), ור"ע סבר מחוטמו (ראשו עיקר מקום חיותו).³⁴ ובאר רצה"ק דיתכן לומר ששניהם ס"ל דראשו נייד אחר שמונח הגוף אלא דנח' אם מתחשבים בזה או לא – ותלוי על איפה עיקר מקום חיות האדם – דלפי עיקר חיותו קובעים ששם נגמר המיתה.³⁵ לר"א, עיקר חיותו בגופו (כמבואר במדידה לעגלה ערופה), ולר"ע, עיקר חיותו בראשו (כמבואר לשיטתו במדידה לעגלה ערופה).

אם נחתך הגוף לאברים רבים, כתב המאירי³⁶ שלדעת ר"ע, דפסקינן כוותי', כלם קנו מקומן במקום הראש. ולא מבואר מה יהי' לדעת ר"א.

³³ שם במשנה: "מאין היו מודדין, ר"א אומר מטיבורו. ר"ע אומר מחטמו. רב"א אומר ממקום שנעשה חלל, מצוארו."

³⁴ ואולי משמע כן קצת ברמב"ם (הל' רוצח ושמירת הנפש ט:ט): "מהיכן מודדין מחוטמו (כר"ע)". ותיכף ממשיך להביא דין של קבורת ההרוג, וה"ה מת מצוה, במקומו: "נמצא גופו במקום אחד וראשו במקום אחר, מוליכין הגוף אצל הראש וקוברים אותו במקומו. וכן כל מת מצוה מוליכין גופו אצל ראשו ונקבר במקומו." מדהביא דין קבורתו סמוך לדין מדידתו, ולא הביא דין קבורתו במקום אחר (כמו לעיל בנו"מ היכא שהביא שאר תקנות יהושע), משמע קצת שדינים אלו קשורים זה לזה. אולם יש לדחות, שרק מביא דיני המשנה כמות שהם, אלא דלפי"ז צ"ע קצת, ששינה מסדר השנוי' במשנה והביא דין מדידה קודם לדין הקבורה. [נאגב: "וכן כל מת מצוה" משמע שכל הרוג שמביאין עליו עגלה ערופה נחשב מת מצוה (יש לע' אמאי לא הזכיר הרמב"ם שם שזה מתקנת יהושע ולא דין דאורייתא, ואולי סמך על מש"כ לעיל בנו"מ ה:ג).]

³⁵ וע' לשון רש"י ב"ק (פא.). ד"ה מקומו: מקום שנפל שם בעת מותו קנאו לקבורה ואין בעל השדה מעכב עליו. ויש לע' אם עת המיתה קובע או מקומו שבו נמצא עתה קובע. נ"מ, אם ידוע שנגרר גופו אחר המיתה, כמו על ידי חי' וכדומה, איפה נקרא מקומו לקבורה?

³⁶ בית הבחירה סוטה ריש פ"ט בא"ד "והוא לענין מת מצוה שקנה את מקומו ליקבר בו, ובתוך ארבע אמות שלו, וכשנמצא מחותך ואבריו מתפזרין, כלם קנו במקום הראש ומוליכין כל האיברים אצל הראש וקוברים אותו שם."